

Merete Mazzarella

MED MARGINALEN SOM UTSIKTSPUNKT - Några personliga reflexioner om att vara finlandssvensk

Låt mig inleda mitt anförande med ett par historier ur det verkliga livet.

1. På en Helsingfors-biografs damtoalett handlade graffitin i början av mars helt och hållet om språkfrågan. "Tvångssvenska är rasism", hade någon skrivit och under det påståendet hade många, med olika stil och vid olika tidpunkter, utropat: "Jo!" "Varför ska svenskarna i Sverige inte läsa finska?" undrades det vidare, och också den ståndpunkten hade dragit till sig åtskilliga instämmanden.

Den dag jag var där slutade dialogen i alla fall i uppbygglighetens tecken, nämligen så här: "Utbildning är ett erbjudande från samhällets sida. Varför kan vi inte vara en smula tacksamma?"

Några dagar senare satt jag på flyget till Bryssel. I raden bakom mig satt en finsk man i yngre medelåldern som på engelska myndigt - och ganska högt - docerade om förhållandena i Finland för sin granne, en ung lettiska. "Vi har fortfarande några människor som har svenska som modersmål," hörde jag honom förklara, "men de är få och blir hela tiden färre så de saknar all betydelse. Själv har jag läst svenska i skolan men jag talar det aldrig."

Dagen därpå stod jag på ett blåsig torg i Gent, mellan katedralen och den flamländska teatern. Guiden förklarade att det hade räckt mycket länge innan man hade fått teater på flamländska eftersom den franskspråkiga bourgeoisin så fullständigt saknade intresse för det flamländska och att all undervisning vid stadens universitet hade getts på franska långt in på nittonhundratalet. "Men nu saknar de franskspråkiga gudskelov all betydelse. Själv har jag läst franska i skolan men jag talar det aldrig."

Jag tänkte tillbaka och tankarna stannade vid damtoaletten på Bio Nordia. Jag vågar knappast gå dit igen för det är inte gott att veta vart dialogen har tagit vägen.

2. Från sin allra första utlandspost som ung attaché vid finska legationen i Köpenhamn brukade min far alltid berätta om hur en ung danska en vacker dag hade kommit in på hans tjänsterum i armkrok med en finsk sjöman och hade sagt: "Jag förstår inte vad den här mannen säger men jag tror han vill gifta sig med mig." Omedelbart intresserad hade min far vänt sig till mannen och frågat honom om hans avsikter. Jo då, flickan hade förstått honom rätt; han hade friat och ville gifta sig så fort som möjligt. Min far vände sig följaktligen till flickan och frågade hur hon ställde sig och det visade sig att också hon var inställd på giftermål. Vigseln ägde rum en vecka senare med min far som både vittne och tolk och så tågade du nygifta ut i världen, fortfarande i armkrok och fortfarande utan något gemensamt språk.

Jag tänker mig att den första av de här historierna talar för sig själv. Den andra har jag valt därför att den kanske kan utgöra en nyttig påminnelse om att språket inte nödvändigtvis har samma avgörande betydelse för *alla* människor som det har för författare, litteraturvetare och språkforskare.

*

Hur ser då min egen marginalitetsposition ut? Jag är alltså finlands-svensk, det vill säga, i mitt hemland Finland som har en befolkning på omkring fem miljoner tillhör jag en minoritet på cirka 300 000 som har svenska som modersmål. Det är en minoritet som dels är resultatet av urgammal svensk bosättning, framför allt vid kusterna, och dels av det faktum att Finland fram till 1809 var en del av det svenska riket och svenskan under den tiden - och ännu under största delen av 1800-talet - självklart fungerade som förvaltningens, den högre undervisningens och rättsväsendets språk. Min far var som framgått finländare, min mor var dansk. Som diplomatbarn uppfostrades jag strängt: när jag var liten hette det att jag fick synas men inte höras och jag minns att jag när föräldrarna hade gäster brukade sitta på en liten pall strax innanför vardagsrummets tröskel och lyssna på de vuxnas samtal. Jag gick i

skola i Schweiz, Kina, Turkiet och England. I min schweiziska skola var jag den enda lilla flicka som inte redan första skoldagen hade förkläde, i min kinesiska skola var jag ett av bara fem europeiska barn, i min tyska skola i Turkiet led jag av att min tyska var så dålig och i min engelska skola bad rektorn mig en gång berätta något om Finland och när jag väl hade gjort det sa hon: "Well, be glad you've come to this country now, dear." Varje gång jag bytte skola tvingades jag igen bli iakttagare: de första dagarna, veckorna eller månaderna gällde det helt enkelt att komma underfund med de spelregler som gällde i den nya miljön.

Den första dagen i min kinesiska skola drog jag omsorgsfullt marginalen i mitt häfte till höger som min förra lärarinna hade lärt mig. Indignerat utbrast en liten klasskamrat. "Vet du inte att marginalen *alltid* ska vara till höger?"

Tidigare än andra barn lärde jag mig att de flesta spelregler är godtyckliga - men att de icke desto mindre kan vara absoluta i den miljö där de gäller.

Den insikten har varit en stor tillgång för mig som författare. I den mån jag hade det som de senaste decennierna har kallats "rötter" var det dels hos mina danska morföräldrar som jag besökte varje sommar i den lilla jydiska by där min morfar tidigare varit veterinär och dels i den lägenhet i Helsingfors som varit min fars hem från det han var åtta år. Det är i den lägenheten jag fortfarande bor. Jag tror inte alls jag är unik: jag tror de flesta människors rötter i praktiken är ytterst lokala.

Vi talar idag om regionernas Europa men det är möjligt att vi hellre borde tala om byarnas, kvarterens eller gatornas.

I alla händelser har jag alltid tänkt mig danskhet som nånting lantligt och finländskhet som nånting urbant.

Det är möjligt att andra tänker tvärtom men i en viktig mening är jag inte alls unik: jag generaliserar hänsynslöst utifrån vad jag själv har sett.

Jag tänker mig också danskhet som nånting robust, humoristiskt och livsvarmt och finländskhet som nånting försiktigare, mera ängsligt. Rent temperamentsmässigt kände jag mig tidigt stå närmare det finländska men beundrade det danska.

På sätt och vis var det en slump att jag blev *finlandssvensk*. I Helsingfors gick jag i svensk skola men min fars skola var finsk och båda hans föräldrar räknade sig som tvåspråkiga trots att de talade svenska med varandra. Det språkliga mönster som gällde i min fars familj var inte ovanligt, har jag senare fått veta. En god vän kände genast igen sig och sa: "I min släkt fick flickorna gå i svensk skola för de skulle ju gifta sig och vara hemma och jollra med barnen men pojkarna gick i finsk skola för de skulle bli män i staten. Undantaget var min morbror Otto som fick gå i svensk skola för att han var så *klen*."

På så sätt blev svenskan bokstavligen *modersmålet* medan finskan blev machospråket.

(Machospråket har det intressant nog förblivit åtminstone i den meningen att också finlandssvenska pojkar som går i svensk skola oftast svär eller spelar fotboll på finska. Och sociologen Erik Allardt har påvisat att finlandssvenska barn - också finlandssvenska barn vars kunskaper i finska ingalunda är lysande - när de träffas och börjar prata kan *inleda* samtalen på finska helt enkelt för att signalera tuffhet.)

Att jag blev *finlandssvensk* snarare än tvåspråkig kom sig väl i första hand av att jag aldrig lärde mig finska ordentligt. Jag var femton år när de omkringflackande åren för min del tog slut och jag började gymnasiet i Helsingfors och då fick jag dispens från den i princip självklart obligatoriska undervisningen i finska. Redan vid det laget var finskan ett språk jag inte bara kunde dåligt men också ett språk som ingav mig en viss olust. Min far hade nämligen ofta när han hade haft en besvärlig dag på arbetet kommit hem och vid middagsbordet irriterat utbrustit att det då verkligen var tokigt att hans barn inte kunde finska och så hade han börjat förhöra oss: "Låt oss nu höra vad ni kan! Vad heter bröd på finska, och vad heter smör och vad heter —?" Det kan stillsamt konstateras att det inte är någon god pedagogisk princip att låta sina barn associera ett språk med sitt eget dåliga humör.

Att jag också som vuxen har känt olust inför finskan kommer sig väl i första hand av att jag är medveten om att man som finländsk medborgare *bör* kunna tala finska. Jag har ofta tänkt mig att jag energiskt borde satsa på att lära mig mera finska men jag har också varit medveten om att hur mycket jag än anstränger mig så kommer

ingen nånsin att uttrycka någon uppskattning över att jag *kan* finska utan de kommer bara att undra varför jag inte kan det *bättre*.

(Utifrån mina egna utgångspunkter förstår jag mycket väl många finnar ovilja mot att tala svenska. Svenskan är ju - trots ett avsevärt motstånd - fortfarande obligatorisk i finska skolor men finnar uppfattar alltför ofta att finlandssvenskar betraktar dem med nedlåtenhet när de öppnar munnen på svenska.)

Men att bli finlandssvensk var naturligtvis ingalunda bara ett negativt val. Vid universitetet började jag studera nordisk filologi och svensk litteratur. Jag hade alltid upplevt att jag tillhörde något slags minoritet, jag hade alltid upplevt att min identitet krävde eftertanke och reflexion och därför kände jag mig rent spontant hemma i det finlandssvenska. Utmärkande för finlandssvenskar är ju uttryckligen självreflexiviteten. Mutatis mutandis kan man om dem säga vad jag för en del år sen hörde den israeliske författaren Amos Oz säga om judarna: "Det finns sist och slutligen ingen annan definition av judendom än att en jude är en person som ständigt funderar på vad det vill säga att vara jude." Om finlandssvenskar i seminariesammanhang ute i Norden ska presentera sig med tre ord är "finlandssvensk" med största sannolikhet ett av de tre ord de väljer - till exempel så här: "Jag heter N N, jag är finlandssvensk, kvinna och bibliotekarie." Mutatis mutandis kan man på dem också tillämpa den gamla judevitsen som går ut på att en jude kan se på så gott som vilken händelse som helst - till exempel en fotbollsmatch - och oroligt fråga sig: "Är det här bra för judarna?" Finlandssvenskar oroar sig ständigt för vad man på finskt håll, i Sverige eller ute i stora världen kan tänkas tänka om finlandssvenskarna - att man ofta inte tänker nånting alls har finlandssvenskar svårt att föreställa sig. Finlandssvenskar är ytterligt språkmedvetna vilket inte bara betyder att de månar om sina grundlagsenliga rättigheter att inför myndigheter och domstol få använda sitt modersmål utan också så att de ofta är ängsliga inför språkliga förändringar som de uppfattar som tecken på språkligt förfall.

Finlandssvenskarna är visserligen ingalunda någon enhetlig grupp. Schematiskt uttryckt finns det i själva verket två huvudgrupper, nämligen dels "bygdesvenskar" som ofta har jordbrukarrötter, är bosatta i regionerna och inte sällan är mera enspråkigt svenska och dels

”kultursvenskar”, akademiskt bildade storstadsbor som ofta är tvåspråkiga. Bygdesvenskarna har tenderat att betona etniciteten, rötterna, ”den svenska jorden”, decentraliseringen som ideal medan ”kultursvenskheten” snarare har betonat en rörlig kosmopolitism. Kultursvenskhetens ideologiske fader, den mångsidigt verksamme C G Estlander, formulerade ord som idag - efter inbördeskriget i Jugoslavien - ter sig sällsynt profetiska: ”Vädjar man till blodsbandet, så får man ock blodet att sjuda och så får man det att rinna.”

Hur känns det då egentligen att vara finlandssvensk?

Jag tror det oftast känns starkt ambivalent. Det är möjligt att det inte minst för ungdomar kan vara en smula oinspirerande att tillhöra en så *heroisk* minoritet - en minoritet med internationellt sett enastående privilegier, en minoritet vars största problem är att den haft det ännu bättre förr.

Naturligt nog är nostalgi en typiskt finlandssvensk känsla och ungdomar vill inte gärna känna nostalgi.

(Låt mig här inskjuta att det var i USA jag insåg att ”en privilegierad minoritet” rentav kan uppfattas som en självmotsägelse: just i USA har ordet ”minority” ju närmast blivit en eufemism för olika grupper som är underprivilegierade.)

Finlandssvenskheten representerar för de flesta finlandssvenskar inte sällan ett trångt rum med alltför stark social kontroll och med alltför få och framförallt alltför förutsägbara möjligheter: visserligen kan man väl träffa finlandssvenskar man aldrig träffat förut men det är sällan man träffar någon man ingenting hört om - eller som ingenting hört om en. Å andra sidan representerar finlandssvenskheten emellertid samtidigt en trygg krets: det kan också - och mer och mer efterhand som man blir äldre - vara skönt med människor som vet vem är, människor som gått i samma barntädgård som man själv och som en vacker dag kommer att gå på ens begravning.

Ambivalensen mellan det trånga och det trygga kan vara mycket påfrestande men den kan också vara produktiv - inte minst för författare.

Finlandssvensk litteratur har traditionellt - det vill säga, inte bara sedan Södergrans utan redan sen Runebergs dagar - ansetts ha sin styrka i lyriken. Till detta finns flera förklaringar. En är väl den att en

tradition tenderar att vara självförstärkande - det är liksom med en idrottsgren: har ett land framgångsrika skidhoppare börjar många ungdomar träna skidhoppning och av de många är det alltid en del som blir skickliga i sin tur. En annan är kanske den att lyriken i högre grad än någon annan genre är språk om språk och följaktligen passar den finlandssvenska språkmedvetenheten särskilt väl. Men en tredje förklaring är att den realistiska, samtidsskildrande romanen som varit så betydelsefull i såväl finsk som finlandssvensk litteratur har varit svår för finlandssvenskar att skriva. Om detta har jag skrivit utförligt i kapitlet Drömmen om Den Stora Romanen i *Det trånga rummet. En finlandssvensk romantradition* (1989) så här vill jag nu fatta mig kort. Man kan för det första konstatera att finlandssvenskarna liksom alla andra utsatta grupper är mycket måna om att de och deras verklighet ska bli inmutad i litteraturen på ett representativt vis. Ordet "representativt" får i det här sammanhanget förstås i båda sina möjliga betydelser. Dels finns det - eller har i varje fall för ett par årtionden sen funnits - en stark önskan om ett slags sociologiskt heltäckande bild: helsingforsare och österbottningar, akademiker och småbrukare ska finnas i litteraturen med samma frekvens som i verkligheten. Dels vill man att finlandssvenskarna i litteraturen ska göra *ett gott intryck* eller att de i varje fall inte ska förstärka de fördomar om finlandssvenskarna som dekadent överklass som funnits - och väl fortfarande finns - på finskt och i mån mån också på rikssvenskt håll. Det var därför som en Henrik Tikkanens memoar *Brändövägen 8* väckte en sådan indignation när den kom ut 1975. Det var i synnerhet två episoder som upprörde sinnena: den ena var Tikkanens skildring av hur hans far och hans fars första hustru på tjugotalet i sin herrskapsvilla brukade roa sig och sina gäster med att sätta sig på stora silverbrickor och sen åka ut för trappan, den andra var beskrivningen av hur han själv efter faderns död sitter i en taxi med urnan i famnen, tänder en cigarett, lyfter på urnans lock och askar. Tikkanens syfte var att satiriskt-karikerat gissla den borgerlighet som utgjorde hans egen bakgrund men i den samtida borgerligheten ansåg man att han "kackat i eget bo" som man så elegant uttryckte det medan man uppe i Österbotten triumferande utropade att det visste väl alla människor att *Helsingfors-finlandssvenskarna* var ett pack men att den *sanna*

finlandssvenskheten var den som fanns uppe i Österbotten och att den minsann levde - och alltid levte - på ett helt annat och långt sundare vis.

För det andra är det ett faktum att den samhälleliga verkligheten i dagens Finland kan vara svår att skildra på svenska. För finlandssvenskar i Helsingfors och i andra större städer har svenskan allt mera blivit det språk på vilket man umgås med familj och vänner och det språk på vilket barnens skolgång och ett och annat teaterbesök äger rum medan arbetsplatsernas och hela det offentliga rummets språk är finska. Att skriva om arbetsplatserna och det offentliga rummet på svenska innebär att man på ett för en själv litet oroande tvingas översätta sin verklighet - och att man därmed också på något sätt distanserar sig från den. Framförallt kan finlandssvenska författare ha svårt att skriva en levande dialog: yrkesjargongen, fackspråken, slangen - och också ungdomskulturens språk - finns idag enbart på finska.

Med intresse inhämtade jag för en del år sen av Kafka-experten Peter Demetz vid Yale att också Kafka brukas anses ha haft problem med att skriva dialog det är med andra ord sannolikt att problemet är ett generellt minoritesproblem.

Det ska också understrykas att det de senaste åren har kommit en frodig finlandssvensk romanprosa, men märk väl en romanprosa som med några få undantag - det viktigaste torde vara Kjell Westös roman *Drakarna över Helsingfors* (1996) - uttryckligen inte är samtidskildrande. Denna prosa kan i stället vara historisk som Ulla-Lena Lundbergs romantrilogi om den åländska sjöfarten från mitten av adertonhundratalet till idag eller Bo Bo Carpelans roman *Axel* (1986) som handlar om särlingen och Sibelius-mecenaten Axel Carpelan. Den kan också ha en lätt prägel av fantastik som Pirkko Lindbergs *Byte* från 1989 eller Agneta Aras *Antonio Gades kommer inte* från 1990. I dessa romaner finns ibland en föreställning om det finska som i någon mening mera autentiskt och samtidigt uttrycksfullare. I *Byte* har den kvinnliga huvudpersonen ett mytiskt barndomslandskap som är finskt och där ortnamnen är symboliska: sjön heter Totuudenjärvi, sanningens sjö och i den ligger öarna Kunnia och Omatunto, heder och samvete. På ett ställe förklarar sig huvudpersonen för sin man:

- Ännu händer det att jag grips av hemlängtan till finskan, säger Inna. Den kommer över mig här vid Totuudenjärvi. Och somliga ord har en makt och en glans på finska som de aldrig kan få på svenska.
- Säg nåt sånt ord/---/
- Kirkas, säger Inna. Från det ordet slår det blixtar av renhet åt alla håll. Kirkas ikkuna, det är ett fönster som har en isskivas klarhet och därutanför är världen som nyskapt, så skarp och tydlig är den! men säj det på svenska.
- Rent fönster, säger Zhurikoff. Du har rätt, inte låter det som nåt.

Hur ser då finnar på finlandssvenskar?

Ja, de negativa attityderna finns alltså - inte minst på gräsrotsnivå uppfattas finlandssvenskar ofta som i överkant självsäkra, dominanta: "Finlandssvenskar talar högt i bussar och trängs i köer." Samtidigt finns det på finskt håll åtminstone för närvarande en genuin respekt för finlandssvenska intellektuella prestationer, för finlandssvensk kultur. För några år sedan inbjöd den stora finska tidningen Helsingin Sanomat fyra hundra människor att rösta fram vilka de mest tio betydande intellektuella i Finland var. Både första och tredje platsen erövrades av finlandssvenskar, filosofen och Wittgensteinkännaren Georg Henrik von Wright respektive den historiskt inriktade essäisten Johannes Salminen.

Jag vill understryka att det här omröstningsresultatet ju ingalunda tyder på att finlandssvenskar är mera intellektuella än finnar. Vad det tyder på är att finlandssvenskar av sina finskspråkiga landsmän *uppfattas* som intellektuella och som vaket samhällskritiska.

Man kan slå fast att finlandssvenskar tack vare sitt språk snabbare än sina finskspråkiga landsmän får kontakt med den debatt som förs i det övriga Norden vare sig det nu gäller feminism, miljöfrågor eller inställningen till utlännningar.

Det är också möjligt att finlandssvenskar tack vare sin minoritetsposition har speciellt goda förutsättningar att leva sig in i andra utsatta grupper situation, ja, kanske rentav ett speciellt känsligt rättsmedvetande.

Men låt mig avslutningsvis återvända till min egen, personliga utgångspunkt. Jag föreställer mig att jag sedan något årtionde *av andra* tack vare min verksamhet som litteraturvetare, kritiker, kolumnist och författare uppfattas som typiskt finlandssvensk. Men jag *känner mig* inte typiskt finlandssvensk - jag känner fortfarande att jag är både innanför och utanför. Faktum är att jag i långt högre grad upplever finlandssvenskheten som den trygga kretsen än som det trånga rummet men jag känner att jag fortfarande sitter på tröskeln, att jag fortfarande är en iakttagare.

Jag är mycket nöjd med att befinna mig där - jag smickrar mig med att tro att jag ser mera än en del andra.

Förövrigt: när man verkligen tar dem på pulsen visar det sig att de *flesta* finlandssvenskar känner sig marginella, att de känner att de inte representerar den *riktiga* finlandssvenskheten. De känner att de har fel föräldrar, har vuxit upp på fel ort, gått i fel skola, talar fel dialekt. Den sanna finlands-svenskheten finns alltid nån annanstans.

Men kanske alla människor på något sätt känner sig marginella? Jag tror nästan det - jag tror att upplevelsen av marginalitet hör till de mänskliga grundvillkoren.